



LUND UNIVERSITY

Myter, mödrar och moral: feminism i en postsovjetisk tid

Höjdestrand, Tova

Published in:
Feministiskt perspektiv

1999

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Höjdestrand, T. (1999). Myter, mödrar och moral: feminism i en postsovjetisk tid. *Feministiskt perspektiv*, (1).

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY-NC-SA

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Myter, mödrar och moral

Feminism i en postsovjetisk tid

Tvärtantens temanummer "Perestrojkans förlorare" från 1995 gav en mörk bild av kvinnors situation i det postsovjetiska samhället: lägre löner och högre arbetslöshet än hos män, och dessutom den backlash i form av skönhetsstävlingar och porr som följt av vad många ryssar skulle kalla "återupprättandet av det kvinnliga".

Cyberfeministen Irina Aktuganova, ledare för Kyber Femin Klub i S:t Petersburg, har dock en annan uppfattning. Kvinnor må ha trängts ut från vissa områden, menar hon, men de har varit snabba att flytta över till andra, oexploaterade territorier. Det är egentligen männen som haft svårast att anpassa sig till omvälvningarna i samhället, och trots det dystra ekonomiska läget så ligger framtiden öppen för kvinnorna. Den dominans av manliga synsätt och värden som den moderna civilisationen producerat är på tillbakagång, och tillräckligt många tecken i tiden tyder på att kvinnlig erfarenhet och kunskap är på väg att återta sin forna plats. IT-revolutionen är ett typiskt uttryck för detta.

När vi träffas kommer vi omedelbart in på begreppet "feminism", som är mycket laddat i Ryssland. Få vill alls använda det, och de som trots allt gör det tolkar det ofta mer som en existentiell angelägenhet eller en attityd än en praktisk agenda för handling. För Irina är feminism att bejaka en kvinnlig inställning till verkligheten, att insistera på att kvinnors traditionella fästen i livet – barnafödande, död, moderskap – är de centrala, oavsett vad för värden som växlande samhällskrafter tillfälligt propagerar för. Detta innebär inte att existerande missförhållanden ska accepteras, men feminismen som sådan verkar på ett djupt identitets-

skapande plan snarare än på ett ytligare, socialt.

Under vårt samtal kommer olika historiskt betingade orsaker till begreppets öde på ryskt mark upp. Irina betonar att det inte förekommit någon kvinnokamp i Ryssland på samma sätt som i väst.

– I och med oktoberrevolutionen legaliserades ju kvinnors formella rättigheter. Man experimenterade med en massa olika kvinnoideal i propagandan; partisaner och piloter och så vidare, men den "den arbetande modern" blev kvar. Det reflekterar att kvinnor på ett självklart sätt hade både ekonomisk självständighet och ledarrollen i familjen, och att samhället hela tiden har tagit kvinnors yrkesarbete för givet genom att hjälpa till med ansvaret för barnen. Kvinnor behövde aldrig slåss för några formella rättigheter här, de kom av sig själva, och eftersom staten själv propagerade för jämlikhet blev det en självmötsägelse att beteckna sig som feminist. Språket var så att säga redan upptaget. Vi hade ju uppnått alla mål redan, och 'feminism' som begrepp blev en sån där farlig grej från väst som man måste undvika. Och ordet är fortfarande insnärjt i de sovjetiska teckentolkningarna, det finns nästan sextio kvinnoorganisationer i den här



stan, men bara ett fåtal kallar sig feministiska trots att de rent åsiktsmässigt faktiskt är det.

Irinas egen bakgrund säger mer om den ryska oviljan att anamma ett definierat begrepp som "feminism" än avsaknaden av en historisk kvinnokamp. Det handlar om ett specifikt sätt att uppfatta frihet där ord och programförklaringar ratas som sådana, något som i mycket var en respons på den sovjetiska propagandamaskinens överdosering av begrepp och avsaknaden av några trovärdiga alternativ.

– Jag växte upp på sjuttiotalet, i en döende totalitarism eller sammetssocialism eller vad man ska kalla det. Utlänningar har ofta svårt att förstå att Stagnationen inte var speciellt frihetsberövande utan snarare tvärtom: systemet höll på att falla ihop, och egentligen hade ingen koll på någonting. Den krassa materiella verkligheten runt oss var inte inspirerande, men den var lätt att undvika. För oss innebar perioden en total avsaknad av kulturella imperativ; de statliga hade tappat sitt innehåll för så länge sedan att ingen inbillade sig att de betydde något, våra föräldrar jobbade jämt och lärarna märkte knappt om vi var i skolan – jag skolkade i ett halvår och de reagerade inte ens.

– Livet var upplagt precis som Internet nu; vi var helt fria att leva i vilken värld vi ville, att skapa vilka identiteter som helst, utan att materialet någonsin tog slut. Sovjetunionen var absolut inte stängt för västerländsk kultur och information, i praktiken hade man tillgång till vilka böcker och filmer som helst. Man gjorde precis vad man ville, det var inte

ens en nödvändighet att tänka på yrkesutbildning och karriär, för man behövde inte jobba för att klara sig. Vi tänkte inte i termer av alternativa mål eller resultat, det enda vi var ute efter var en känsla av frihet och harmoni.

– Den subkultur som vi utgjorde var inte feministisk i meningen att den intresserade sig för specifikt kvinnliga angelägenheter, men den fungerade på ett liknande sätt. En strävan efter att skapa ett fristående utrymme, en slags marginalitet, där man kunde få vara sig själv utan inblandning utifrån. Det kunde vara genom konst eller musik, eller olika alternativa livsstilar, men det gemensamma var först och främst att vi undvek språk. Eller, snarare, det slags språk som staten använde. Etiketter och ideologier var på det viset uteslagna från början. På den tiden gick det faktiskt att leva sitt liv helt utanför samhället. Det är inte lika lätt nu, men feminismen som jag ser den kan sägas vara en fördjupning av samma princip. Man söker fortfarande ett självständigt och immunt utrymme, men inom sig själv. Om jag säger att jag är feminist så menar jag att jag söker en genuin och genomtänkt kvinnlig erfarenhet som kan utgöra ett nav för mitt liv, ett sätt att se och uppleva världen på som ingen kan ta ifrån mig.

Motståndets existentialism

Tendensen att stänga den konkreta omvärlden ute och skapa ett eget och oberoende livsrum vid sidan om anses som ett distinkt drag för fenomenet subkultur. Det är också mycket



ryskt. Revolutionen till trots och med risk för att generalisera är det möjligt att hävda att den ryska erfarenheten av frihet är att måla en tavla, skriva en dikt eller supa sig full. Man för inte en extrovert kamp för en frihet definierad av vissa rättigheter. Omvärlden ses inte som ett objekt för förändring utan som något man kan undvika genom att rata dess normer, idévärld och språk. Därav följer, ironiskt nog, att man inte heller tar något ansvar för den, och därför blir det ingen samhällsordning alls utan en rejäl diktatur. Logiken är i och för sig oantastlig – och frågan om hönan och ägget högst påträngande.

Att "ismer" överlag tenderar att förflyttas till ett mer existentiellt eller filosofiskt plan i Ryssland har naturligtvis att göra med den frekventa förekomsten av "rejäl" diktaturer. Man kan ta ifrån en människa hennes handlingsfrihet, men inte hennes tänkande. Feminismen är inget undantag:

– De första explicita "feministerna" här dök upp för en trettio år sen på filosofiska fakulteten. De delade upp sig senare. Några fortsatte med feminism som filosofisk fråga och en annan ortodox falang koncentrerade sig på religiösa aspekter. Alla bor utomlands nu. Senare, i samband med Glasnost, dök olika, mer praktiskt orienterade, feministiska grupper upp, men faktum är att de har samlat rätt få kvinnor runt sig. Och förutom att man är rädd för ordet "feminism" så tror jag att det har en del att göra med att vi ryssar är rätt passiva på det sociala planet. Just nu tänker myndigheterna till exempel börja beskatta frivilligorganisationer

som om de vore kommersiella. Det blir ett dråpslag för både välgörenhetssektorn och grupper av vårt slag, men det verkar inte som om någon har lust att börja slåss. Det spelar ingen roll: om de inte lyckas med det här så tänker de ut något nytt i alla fall. Man löser det på ett internt plan i stället, sätter sig ner och tänker ut hur man ska

komma undan och sen får de inget i alla fall. Myndigheterna kan göra vad de vill och försöka ta vad de vill, men de kommer alltid att stupa på det här tysta sabotaget.

Första sociala erfarenheten

Å andra sidan skulle man kunna argumentera att en mer extrovert frihetsuppfattning börjar växa till sig i Ryssland, för trots "tyst sabotage" så växer ändå antalet icke-statliga organisationer som i en eller annan form ägnar sig åt social verksamhet eller aktivism. Detta brukar ses som ett tecken på framväxten av ett så kallat civilt samhälle, en hörnsten i västerländsk demokrati. Den ryska staten förefaller dock inte

**Bara en mamma kan
kliva in i kabinetten
och faktiskt få ut sin
son ur Tjetjenien
– just att hon är
mamma ger henne
ett pondus som
gubbarna inte kan
överse med.**



Bilder: Anna Lindkvist

ha större intresse av någotdera, och kanske den alltid närvarande existentiella friheten är ett villkor för att alls orka arbeta med konkreta samhällsfrågor i ett sådant klimat.

Feminism som ett sökande efter en genuin kvinnlig erfarenhet berör vad man som människa finner centralt i livet, inte vad man bör göra eller hur man bör leva. Att se födande som det enda beständiga i en oberäknelig värld gör inte äktenskapet till en dygd eller hemmet till någon naturlig arbetsplats; tvärtom är skilsmässan och yrkesrollen en fundamental del av dagens ryska kvinnliga erfarenhet. Enligt Irina var äktenskapet den första sociala verklighet som hennes generation alls konfronterade. Det innebar också en första kontakt med repressiva sociala normer och krav på att spela en strikt definierad roll, och dess kollaps blev en nödvändighet för att man skulle bibehålla sin identitet som individ. Och som hon beskriver moderns ställning i rysk kultur så verkar män inte heller speciellt nödvändiga.

Gudaföderskan central

– Ryssland har egentligen aldrig varit patriarkalt. Freudiansk psykoanalys har till exempel aldrig riktigt fungerat här eftersom vi inte har någon motsvarighet till Freuds paranoia föreställning om fadersfiguren – Freud hade själv problem med studenter av rysk härkomst som inte kunde anpassa sig till hans idésystem. Traditionellt har vi aldrig haft samma idé om Fadern som överhöghet som man haft i väst. Inom ortodoxin är det Gudaföderskan som är mest central och den folkloristiska traditionen är full av starka och självständiga kvinnor. Och rysk filosofi och litteratur har alltid kritiserat manliga värden som rationalism och individualism med en kvinnlig motbild.

Den ryska folkloren är å andra sidan också full av nedsättande uttryck om kvinnor, och ryska män verkar ofta ha ett stort behov av att framhäva att de är just män. Ortodoxin, så kvinnlig den må te sig, har inte heller varit befriad från stadgor där män uppmanas att slå sina fruar "med sans och vett". Och säger egentligen myter och kulturella stereotyper så mycket om en existerande verklighet? Ur antropologisk syn-

vinkel är det snarare fråga om ett slags lek med potentiella omöjligheter såväl som med möjligheter.

– Ordspråken och machostilen är väl andra sidan av medaljen, ett slags kompensation för deras mindervärdeskomplex kanske. Folkloren är ändå så full av historier på

temat "gumman klår upp gubben" att de balanserar varandra. Och även om de logiskt sett inte behöver spegla en konkret verklighet så finns det så många verkliga exempel på kvinnor som gör det. Kvinnor var drivande i frihetsrörelserna på artonhundratalet, och det är rätt typiskt att en av de mest inflytelserika medborgarrörelserna nu är Soldatmödrarna. Bara en mamma kan kliva in i kabinetten och faktiskt få ut sin son ur Tjetjenien – just att hon är mamma ger henne ett pondus som gubbarna inte kan överse med.

– Kvinnan har också alltid varit en självskriven försörjare. Vi gick på sätt och vis direkt från feodalism till socialism, det blev aldrig någon kapitalistisk period där den borgerliga hemmafrun kunde realiseras som ideal. En del feminister tar alltid fram stereotypen om den förslavade kvinnan som tvättar strumpor åt sin slöa karlslok, men jag har aldrig mött någon som tvättar dessa strumpor.

Det finns det, å andra sidan, de som har. Det är också sant att den statliga ideologin hyllade den arbetande modern, men det innebär inte automatiskt att folk i gemen absorberade detta presens particip som ett ideal. Man såg det som en beklaglig nödvändighet – och det befriade inte modern från strumporna.

Problemet med den traditionella uppdelningen i "männens offentliga sfär versus kvinnornas privata" i en sovjetisk kontext var dock att den förra inte riktigt fanns. Den offentlighet där mannen förmodades odla sin identitet och bli Någon var förljugen, exploaterande och korrupt. Dessutom kunde han inte göra något där utan hennes hjälp i alla fall, för ingen kunde leva på en inkomst. Eftersom hemmet var hennes domän återstod för honom bara att bekräfta sin manlighet medelst bergsbestigning, bastande och supande. Trots mannens relativa onödighet gjorde ändå båda könen sitt bästa för att uppehålla en diskurs där hans potens var intakt, och strumporna var en icke föraktlig del i detta. Kvinnor

**– Ryssland har aldrig varit patriarkalt.
Freudiansk psykoanalys har aldrig riktigt fungerat här eftersom vi inte har någon motsvarighet till Freuds paranoia föreställning om fadersfiguren.**

emellan florerade dock uttryck som "man låter dem tro att de bestämmer så att man får händerna fria" – ungefär som det ryska folkets generella inställning till sina regeringar.

Oavsiktliga möjligheter

Det ska dock sägas att Irina och jag känner olika ryska verkligheter. Storstädernas intellektuella lever långt från sibiriska förorter, och vi har förmodligen rätt båda två. Hon menar heller inte att någon jämlikhet skulle existera på det sociala planet. Manssamhället är snarare taget för givet i vårt samtal. Vad hon pekar på är att det aldrig var så rotat som man skulle kunna tro och att många tecken tyder på att det håller på att förändras till det bättre.

– Sovjeteran var inget paradys för kvinnor, men det öppnade, på sitt sätt, trots allt nya vägar. Det är samma sak med krisen och hela den ekonomiska omvälvningen nu, den slår hårt men den skapar faktiskt nya möjligheter också – helt oavsiktligt. Men kvinnors arbete är ofta självfinansierat och semilegalt eller illegalt, och därför syns det inte i statistiken. Dessutom handlar det lite om sund självbevarelsedrift: de mest profitabla sysselsättningarna förekommer i rätt brutala omgivning, och kvinnor verkar föredra att undvika dem.

– På det hela taget tycker jag att den moderna civilisationen håller på att röra sig från manliga principer till kvinnliga, från en definierad värld till en kontinuerlig process. IT är ett typiskt utslag; det är egentligen själva görandet vid datorn, kommunikationen med andra och utforskandet av möjligheter, som är det viktiga, inte vad det blir för färdiga resultat. Kyber Femin Klub satte vi igång när vi hade tröttnat på konservativa manliga konstnärer.

– Vi hade ett galleri för nya media, men publiken var liten och konstnärskollektivet misstänksam, och de som var intresserade av det nya var tjejer. Männen tenderade att missuppfatta hela grejen med virtuell konst just för att de är så fixerade vid fär-



Bilder: Tova Höjdestrand

diga resultat, de såg bara en massa dåliga videoupptagningar.

– IT innebär egentligen samma slags lek med virtuella världar som vi höll på med redan på sjuttioalet, samma oartikulerade eller icke-diskursiva kreativitet. Och jag tycker att ett sådant sätt att uppfatta varat, en ny sorts definition av kunskap, håller på att få fäste i den moderna världen över lag. IT är bara en liten bit, överallt söker man nya sätt att uppfatta och värdera verkligheten och man gör det på ett sätt som jag tycker är kvinnligt – från färdigt resultat till process utan givna mål, från klara definitioner till det utsagda och det potentiella. Och det innebär mer och mer en vägran att sätta namn på sig själv eller att formulera och propagera idéer.

– I den meningen befinner sig hela världen i en feministisk process, vad individerna själva än vill kalla sig, men i ett instabilt samhälle som det här är det inte nytt. Vi har genomskådat de artikulerade verklighetstolkningarna och själva språket för länge sedan, och för oss har den egentliga verkligheten alltid existerat som ett slags virtuell pseudorealitet, bortom det definierade och uttolkade. I väst har man en snävare uppfattning om vad som är feminism och feministiskt, men jag ser det mer som om vi alla står på samma linje och ser framåt – det är bara det att vi har tagit oss dit på olika vis.

TOVA HÖJDESTRAND

Doktorand, socialantropologi
Stockholm

Kyber Femin Klub har sedan 1994 fungerat dels som ett forum för kvinnliga virtuella konstnärer, dels som utbildningscentrum för kvinnoorganisationer. Förutom att producera tryckt material och bemsidor lär man ut konsten att via nätet skaffa kontakter och inte minst finansiering. Klubbens egna medel kommer delvis från letande på nätet – man finansieras för närvarande av flera olika fonder, både ryska och utländska. Sök på www.spb.cityline.ru/u/tac.